

Dario Saftich, prof.

UDK: 371.95
ISBN 978-86-7372-131-6, 16 (2011), p.572-583
Pregledni rad

OBRAZOVANJE O DEMOKRATSKOM GRAĐANSTVU ŠIRI TOLERANCIJU I UVAŽAVANJE MEĐU KULTURAMA

Sažetak: Obrazovanje o ljudskim pravima i aktivnom, odgovornom građanstvu od ključne je važnosti za razvoj europskih pluralističkih demokracija. Uvođenje europske dimenzije u nastavu može olakšati dijalog, u paneuropskim razmjerima, između donositelja odluka, nastavnika, roditelja i nevladinih udruga, razmjenom informacija i širenjem novih ideja te kroz primjere dobrog postupanja. U svjetlu promjena koje je donijela globalizacija, europsko ujedinjenje i tehnološki napredak, sve je očitije kako svaki građanin ima ključnu ulogu u borbi protiv ekstremizama kao i u osiguranju demokratske stabilnosti i socijalne kohezije. U eri globalizacije djelovati lokalno - misliti globalno, postala je krilatica novih pokreta koji u promjeni modela spoznaje i vrijednosnog odnosa prema stvarnosti, kao i u promjeni modela poučavanja i učenja vide sigurne putove izlaska iz krize i učinkovit otpor izazovima suvremenog svijeta. Povezivanje prava na demokratsku participaciju sa slobodom, jednakosti i snošljivošću, postalo je dijelom zapadnih demokracija tek nakon masovnih migracija u postkolonijalnom razdoblju i transformacije nacionalnih država u multietnička, multivjerska i kulturno pluralna društva. Da bi ova transformacija dala željene rezultate potrebno je boriti se proti predrasuda, razviti sposobnost za kritičko prosuđivanje već od školskog uzrasta. U izvjesnom smislu to znači povratak onim vrijednostima otvorenosti i dijaloga koje su karakterizirala grčku polis, ili barem slobodne građane u antičko doba. Drugim riječima demokracija vraća se svojim počecima.

Ključne riječi: obrazovanje, demokratsko građanstvo, granica, književnost, škola.

Uvod

Obrazovanje o ljudskim pravima i aktivnom, demokratskom građanstvu od ključne je važnosti za razvoj europskih pluralističkih demokracija. Uvođenje europske dimenzije u nastavu može olakšati dijalog, u paneuropskim razmjerima, između donositelja odluka, nastavnika, roditelja i nevladinih udruga, razmjenom informacija i širenjem novih ideja te kroz primjere dobrog postupanja. U svjetlu promjena koje je donijela globalizacija, europsko ujedinjenje i tehnološki napredak, sve je očitije kako svaki građanin ima ključnu ulogu u borbi protiv ekstremizama kao i u osiguranju demokratske stabilnosti i socijalne kohezije. Trebaju se sada pronaći načini poticanja pojedinaca da

prihvate ovaj izazov u kontekstu brzo razvijajućih političkih struktura. Dekonstrukcija škole tečajevima, predavanjima, radionicama, javnim raspravama, skupovima ili meditacijom, suprotno žalopjkama tradicionalista, zapravo je ojačala vjeru u odgoj i obrazovanje. Umjesto nekadašnje škole čiji su sadržaji i načini rada bili podređeni strogoj matrici formalno-znanstvene spoznaje koja ne ostavlja mjesta pojedinačnim naklonostima, strahovima i tumačenjima, sada su odgoj i obrazovanje usredotočeni na pojedinca; pojedinac koji uči u potrazi je za samim sobom do razine na kojoj će opći poredak stvari moći legitimno podrediti matrici subjektivne spoznaje.

Zlatno doba odgoja i obrazovanja uspjelo je ojačati svijest pojedinca o sebi i svojim potrebama, ali ga nije opremilo učinkovitim instrumenatijem za rješavanje problema koji su sve više ugrožavali njegovu svakodnevnicu. Strepnja koja se tad javlja kao posljedica nesklada između sve jače svijesti o sebi i sve izraženije nemoći da se upravlja svojom vlastitom sudbinom, otvorila je pitanja smisla ljudskog života, naravi istine i mogućnosti spasenja. U eri globalizacije djelovati lokalno - misliti globalno, postala je krilatica novih pokreta koji u promjeni modela spoznaje i vrijednosnog odnosa prema stvarnosti, kao i u promjeni modela poučavanja i učenja vide sigurne putove izlaska iz krize i učinkovit otpor izazovima suvremenog svijeta.

Sintagma o svijetu kao "velikom selu" ili "jednom društvu u fizičkom smislu" već se nekoliko desetljeća rabi kao metafora promjena kojima se nadilaze dosadašnje granice država i regija i stvara jedinstveno svjetsko tržište. Potreba da se svijet zajedničkim snagama izvede iz "planetarnog kaosa", jedan je od najpostojanijih i najčvršćih argumenata kojima se opravdava globalno širenje ideja građanskog društva i demokracije. Taj je duh danas prisutan u svim normativnim dokumentima, preporukama i zaključcima međunarodnih i regionalnih institucija. Od država članica traži se da promiču i štite načela pluralističke i parlamentarne demokracije, nedjeljivost i univerzalnost ljudskih prava, vladavinu zakona i zajedničko nasljeđe obogaćeno različitošću, kao pretpostavke sigurnosti svijeta. Mnogi u tome vide globalni program zaštite prava i sloboda pojedinca od samovoljnog djelovanja autoritarnih političkih i društvenih struktura. Širenjem ideja demokracije i građanstva došlo je do promjene značenja ključnih pojmova. Još prije nekoliko desetljeća pitanje demokracije rješavalo se gotovo isključivo unutar granica nacionalnih država. Iako je njihovo demokratsko uređenje jamčilo zaštitu građanskih, političkih,

socijalnih i gospodarskih prava građana, istu zaštitu u mnogima od njih sve do nedavno nisu uživale žene, starosjedoci, te etničke i vjerske zajednice ili manjine. Povezivanje prava na demokratsku participaciju sa slobodom, jednakošću i snošljivošću, postalo je dijelom zapadnih demokracija tek nakon masovnih migracija u postkolonijalnom razdoblju i transformacije nacionalnih država u multietnička, multivjerska i kulturno pluralna društva. Da bi ova transformacija dala željene rezultate potrebno je boriti se proti predrasuda, razviti sposobnost za kritičko prosuđivanje već od školskog uzrasta. U izvjesnom smislu to znači povratak onim vrijednostima otvorenosti i dijaloga koje su karakterizirala grčka polis, ili barem slobodne građane u antičko doba. Drugim riječima, demokracija vraća se svojim počecima...

Globalno i lokalno

Svoditi globalne društvene promjene isključivo na globalizaciju, u smislu u kojemu smo taj pojam odredili na početku ovog rada, tj. kao proces ujedinjenja svijeta prema obrascu zajedničkih pretpostavki, znači zanemariti niz jednako zanimljivih pojava. Obnova etničkih i nacionalnih identiteta u razvijenim zemljama, borba starosjedilačkih grupa za osiguranje posebnog statusa, pojava novih postkolonijalnih i postkomunističkih nacionalnih država, buđenje i, općenito, jačanje primordijalnih veza među ljudima umjesto racionalnih projekata društvene povezanosti, uokviruje sliku svijeta koja je u suprotnosti s vizijom globalnog ujedinjenja. Mnogi autori drže da je zaokupljenost svijeta jedinstvenošću i diferencijacijom, s jedne, i ujedinjenjem, s druge strane, posljedica globalno proizvedenih ideja, pa pojavu "ograđenih političkih zajednica" vide kao odgovor na globalizaciju, napravljen je veliki iskorak u civilizacijskom smislu.

Ipak, niti je građanski model oslobođen nacionalne dimenzije, niti je u naše vrijeme nacionalni model imun na načela građanske države. Životni uspjeh u razvijenim demokracijama uglavnom ne ovisi o podrijetlu, ali ovisi o učenju nacionalnog jezika, poznavanju nacionalne povijest, poštovanju nacionalnih običaja i simbola, koji su sve oznake dominantne grupe, dakle one koja je ključni nositelj nacionalnog identiteta. Pitanje, pak, etničkog identiteta, dakle podrijetla, uređeno je tako da se drži dijelom privatnog habitusa građana. Na drugoj strani, većina nacionalnih država je ustavima uređena kao parlamentarna demokracija u kojoj

većinska grupa, dakle nositelj nacionalnog identiteta, ima ustavnu obvezu štiti prava manjinskih zajednica.

U SAD se kao odgovor na dvojni proces globalizacije i etničke obnove uvode programi multikulturalnoga ili multietničkog odgoja i obrazovanja u osnovne i srednje škole te etnički studiji na sveučilišta. U Europi su, pak, sadržajno različiti programi interkulturalnog odgoja i obrazovanja u pravilu prvenstveno namijenjeni djeci migranata i pripadnika nacionalnih manjina. Njima se osigurava učenje jezika, povijesti i običaja zemlje podrijetla. Često se izrađuju uz pomoć stručnjaka iz matičnih zemalja i pretpostavljaju uporabu domovinskih udžbenika, a nastava se najčešće uređuje bilateralnim ugovorima. Od kraja osamdesetih i početka devedesetih načelo kulturnog pluralizma sve više prodire u nacionalne prosvjetne politike, pa se programi interkulturalnog/multikulturalnog odgoja i obrazovanja namjenjuju svim učenicima. Njima se nastoji pomoći učeniku da uspostavi pozitivan odnos prema kulturama u svojoj i drugim zemljama svijeta, razvije samosvijest, postane osjetljiv na etničke, rasne i kulturne stereotipe i predrasude, prihvati načela jednakosti, slobode i pravde u svojim odnosima prema drugima i drugačijima, ali i da razumije ulogu koju kultura njegove grupe ima u oblikovanju njegova osobnog načina mišljenja i njegovih stavova. Možemo ustvrditi da je zaštita nacionalnih interesa u odgoju i obrazovanju, odnosno učenje nacionalnog jezika, povijesti i kulture, neproblematična ukoliko se temelji na promicanju ključnih vrijednosti građanskog društva, kao što su opća ljudska prava i slobode, društvena odgovornost, pravo i pravda, jednakost, te pluralizam i snošljivost.

Iz toga proizlazi da se problem odnosa između nacionalne i građanske dimenzije u odgoju i obrazovanju ne rješava politikom "ili-ili", nego politikom "i", koja omogućuje učeniku da sebe i svoju zemlju misli kroz druge i svijet kao cjelinu jezikom identiteta i samosvijesti, ali i jezikom općih prava, sloboda, jednakosti i odgovornosti.

Identiteti i susret kultura

Danas, u suvremenom društvu u kojem je individualnost postala dominantna vrijednost, identitet je postao fluidna kategorija. Identitet bez drugosti, bez alteriteta, bio bi nezamisliv. U pograničnim područjima (tu mislimo na područja povijesnog susreta različitih kultura, jezika i vjeroispovijesti) način na koji

percipiramo identitet drugih, a time kao u zrcalu i vlastiti, neminovno ovisi i stereotipima, predrasudama i predodžbama, koji nastavljaju živjeti i kad su se drastično promijenile povijesne okolnosti u kojima su nastali. U prostorima jugoistočne Europe škole su bile tijekom povijesti često mjesto podjele, njihova uloga je bila prvenstveno u službi formiranja i homogenizacije nacionalnih identiteta. Danas izazov je drukčiji: s jedne strane zadržati i razvijati identitete, s druge otvoriti se prema drugima, to jest graditi vlastiti identitet svjesni da to nije u koliziji s identitetom drugih. Škola, naravno, ne može preuzeti ulogu javnosti, ali može predočiti i analizirati primjere susreta, pa i sukoba kultura i civilizacija, polazeći od pisane baštine.

Književni tekstovi, naravno, ne mogu pretendirati da predstavljaju javnost u pravom smislu riječi, da budu doista reprezentativni uzorak onoga što misle najširi društveni slojevi ili većina određenog pučanstva. Ipak i u slučaju da tekstovi ne budu zaista reprezentativni uzorak načina razmišljanja većine, oni ipak otkrivaju nešto konkretno, pokazuju nam kako pojedinac misli. Na teritoriju na kojem tradicionalno obitavaju različite etničke, jezične ili vjerske skupine, potrebno je razvijati obrazovni sustav koji će biti inspiriran načelima interkulturnog dijaloga, u kojem će pluralnost zamijeniti jednoličnost. Jer književnost je ono što se primjeni, postaje ono što mi odlučimo da mora postati. Ova disciplina može biti važan instrument u odgoju demokratskog građanstva. Dakle treba težiti školi po mjeri različitih identiteta, polazeći od književnosti. To ne znači miješanje jezičnih i književnih kodova nego razvijanje svijesti da su se prožimanja događala i u povijesti i logično je da se dogode i u sadašnjosti i budućnosti. Možda su očekivanja u tom smislu prevelika. Ali, djeca koja pripadaju određenoj etničkoj manjini mogu samo profitirati od većih očekivanja u odnosu na druge učenike, baš kao i učenici koji općenito dolaze iz privilegiranih obitelji. U našem slučaju privilegija se odnosi na življenje na granici kultura. Radi se o mjeri koja u ujedinjenoj Europi može služiti kao putokaz i za ostale.

Postkolonijalna situacija

U današnjem svijetu engleski je *lingua franca* globalizacije zato što je to jezik "carstva", jedinog "carstva" koje je opstalo u suvremenom svijetu nakon pada željezne zavjese. A logika carstva, sveobuhvatnog centra vođenog ciljem totalne asimilacije, je suštinski monolingvalna i monolingva. Ta ista

logika, samo puno izraženija po metodama nametanja dominantnog jezika i kulture, bila je prisutna u kolonijalnom razdoblju. Problemi dominacije i subordinacije u kulturalnom smislu, najizravnije se tiču pitanja jezika, odnosno pitanja ocrnjivanja i potlačivanja autohtone kulture od strane kolonijalne vlasti. To uključuje i sam jezik engleske književnosti. Je li engleski jezik, jezik najveće bivše kolonijalne sile Velike Britanije, prikladno sredstvo izražavanja za postkolonijalne pisce? Naravno, istovjetno pitanje se postavlja, samo u ne tako velikom obimu, i za francuski, portugalski, odnosno za jezike bivših kolonijalnih sila. S jedne strane moglo bi se reći da pitanje jezika u sebi nosi same pretpostavke i zamisli kolonijalne vlasti. S druge strane, što se tiče engleskog, taj jezik egzistira u mnogo oblika diljem svijeta, navodeći postkolonijalnu književnost na problematiku raširenosti engleskog jezika. Ovisno o lokalnoj situaciji i svojim potrebama i sklonostima, postkolonijalni pisac može se odlučiti ili opozvati ili prisvojiti kolonizatorski jezik, najčešće engleski. Prvi slučaj, ukinuće privilegije jezika bivše kolonijalne sile, uključuje odbacivanje ostatka kolonijalne kulturne vlasti nad sredstvima komunikacije. U drugom slučaju, prisvajanje i pripisivanje jezika novim uporabama označava odvajanje od prostora kolonijalne privilegije.

U postkolonijalnom svijetu prečesto se naglašava pojam rase nauštrb pojmu nacionalnosti, ili etničke i jezične pripadnosti, iako ove potonje poprimaju u modernim društvima mnogo veću kulturalnu važnost. Razlog je taj što su narodnost, rasa i nacionalnost neizvjesne kulturalne kategorije za razliku od univerzalnih bioloških činjenica. Narodnost se kao koncept odnosi na oblikovanje i održavanje kulturnih granica te ima prednost u naglašavanju povijesti, kulture i jezika. Rasa je problematičan koncept zbog svoje povezanosti s biološkim diskursima unutarnje i neumitne superiornosti i podređenosti. U slučaju jadranskih krajeva, međutim, pojam rase pripadnosti nije se uspio nametnuti. Jezična pripadnost bila je često odlučujuća u stvaranju osjećaja pripadnosti, zajedno s još jednom komponentom: osjećaj pripadnosti lokalnom zavičaju, gradu ili regiji. Međutim i vjerska tradicionalna pripadnost u prostorima jugoistočne Evrope igrala je istovjetnu ulogu u oblikovanju nacije.

Kulturna pripadnost igra puno važniju ulogu od rasne pripadnosti, jer obilježava identitet bez obzira na boju kože. U djelu *Toward the African Revolution* Franz Fanon tvrdi da *strpati sve crnce pod zajednički nazivnik "negroidi" znači oduzeti im svaku mogućnost individualnog izraza: ni jedan se karipski domorodac*

nije nazvao crncem, već ga je tek bijelac prisilio da se opredijeli u smislu boje.¹ Prema Fanonovu relacijskom nazoru izraženom u *Crnoj koži, bijeloj maski*, crnac nije samo primoran biti crn nego mora k tomu biti crn u odnosu prema bijelcu.² Crnac, prema Fanonovim riječima, predstavlja poredbu.

Dominacija, subordinacija, nije odnos koji se javlja samo između nacija ili etničkih skupina, već, također, i unutar njih. Prihvatanje određene kulture ili jezika može biti način kojim se neka društvena skupina želi distancirati od mase, postajući tako elitna ili misleći da je tako postala elitna ne samo po gospodarskoj i političkoj moći. Ulogu *lingue france*, u smislu jezika komunikacije između govornika različitih govora, ali i jezika koji je mogao predstavljati sponu s kulturom tadašnjih metopola, imao je stoljećima i u istočno-jadranskim krajevima mletački dijalekt, koji je u kasnijem razdoblju u pisanim dokumentima pokleknuo pred talijanskim književnim jezikom. Odnos dominacije i subordinacije, međutim, može u postkolonijalnoj situaciji stvoriti i novi transkulturalni identitet. Jedan takav problematični identitet ostavlja nesumnjivo tragove i u književnom stvaralaštvu. Fizičko dodirivanje i miješanje naroda može isto tako izvrgavati sumnji cijelu ideju nacionalne i etničke književnosti. To znači da su hibridizacija i kreolizacija jezika, književnosti i kulturalnih identiteta, uobičajene teme postkolonijalne književnosti i teorije te označavaju i određeno susretanje s postmodernizmom. Preklapanje jezičnih uporaba i prebacivanje kodova postaje svojstveno ljudima i mjestima dodira kultura, na primjer na Jadranu. I ne samo tu. Značenje starih riječi se mijenja, a nove ulaze u uporabu. Ni kolonijalne ni kolonizirane kulture i jezici ne mogu se predstaviti u svom "čistom" obliku, niti se mogu jedne od drugih odvojiti, napominje Bhabha: na taj se način razvija hibridnost koja ne samo da dovodi u pitanje središnjost kolonijalne kulture i marginalizacije koloniziranih, već iskušava i samu ideju centra i periferije kao ničega drugog do učinka reprezentacije. Iako su povijesna iskustva Jadrana različita o odnosu na zemlje kolonizirane u razdoblju klasičnog kolonijalizma i imperijalizma devetnaestog stoljeća, učinak na identitet i mentalitet ljudi nije značajno različit.

U postkolonijalnoj percepciji književnosti u prvi plan se dovode pitanja dodira kultura do kojih je došlo u procesu

¹ Fanon, F., *Toward the African Revolution*, Trans. Haakon Chevalier, New York, Grove Press, str. 20-21.

² Fanon, F., *Black Skin, White Mask*, Trans. Charles Lam Markmann, New York, Grove Press, 1967, str. 110.

kolonijalizacije ili barem dodira i isprepletanja kultura. Pri tome se posebno promatra kako se u njima tretiraju kulturne razlike svjetova koji se dodiruju, s težnjom da se, kao vrijednosti, ističu upravo slučajevi hibridnosti i kulturne polivalentnosti, u kojima pojedinci ili grupe istodobno pripadaju više nego jednoj kulturi. Temeljni stav postkolonijalne kritike danas je osporavanje globalizacije koja nije u stanju vrednovati kulturne, socijalne, regionalne i nacionalne razlike, kako u životnom i stvaralačkom iskustvu, tako i u shvaćanjima života i stvaranja.

Književna djela mogu nam poslužiti da bolje shvatimo bit određene epohe od suhoparne povijesne kronike. Iako događaji i imena mogu biti djelom izmišljeni, psihološke karakteristike likova, njihov način razmišljanja, njihove peripetije u društvu otkrivaju nam duh samog društva, ili određenog društvenog staleža. U područjima gdje su se silom povijesnih prilika susretale i isprepletale više jezika i kultura, nacionalne povijesti nam daju prikaz povijesnih odnosa određenih etnosa, povijesnih događaja, ali ne mogu dočaravati ono što se događalo u tim situacijama sa konkretnim ljudskim sudbinama. Jer više nego drugdje, tamo u zonama doticaja raznih kulturnih prostora, povijest se poigrala sudbinama ljudi, ostavila je tragove koje se mogu očitovati i u isprepletenost jezika ne samo među raznim područjima, gradovima, društvenim staležima, nego i u samim obiteljima i u raznim fazama života pojedinaca. Drugim riječima, možemo tvrditi da i kada se pojedinac nije uopće bavio kulturnim odnosima, politikom ili poviješću, ti odnosi i ta povijest bavila se njime.

Predrasude

Uvjerenje da nemamo predrasuda zapravo je najveća predrasuda. Nije, dakle, važna lišenost od predrasuda, nego sloboda za mogućnost da se i presudnom trenutku bavljenja nekom stvari odrekemo predrasude. *Činjenica što smo mi bića mnogostruko uglavljena u tradiciju, u predaju i predrasude, koje joj pripadaju nikako ne isključuje našu slobodu.*³ Biti u predaji, drugim riječima, *ne ograničava slobodu spoznaje, nego je čini mogućom.*⁴ Ako povedemo računa o povijesnosti ljudskog bivanja, a time i bivanja

³ Feher, I. M., Ni neutralnost ni poricanje sebe, nego otvorenost, u O spoznajnom doprinosu stereotipa, u Kulturni stereotipi, koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima, Dubravka Oraić Tolić, Filozofski fakultet u Zagrebu – Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 2006, str. 66.

⁴ Ibidem, str. 66.

povjesničara, tada bilo kako oblikovana neutralnost nasuprot povijesti, postaju jedva održivi. Umjesto da poduzmemo utopijski pokušaj da se riješimo svih predrasuda, odnosno stereotipa, *s hermeneutičnoga je gledišta mnogo važnije osvijestiti ih, razraditi ih u njihovoj hermeneutičkoj situaciji pred(ra)sud(a), i prije svega biti pripravan odustati od predrasuda ako su se pokazale kao pogrešne. U sklopu te načelne otvorenosti, predrasude, uključujući i stereotipe, ne pokazuju se toliko kao zapreke, nego naprotiv kao uvjeti shvaćanja i međusobnog sporazumijevanja.*⁵

Da bi se razvila kultura dijaloga retorika može i dan danas imati pozitivan učinak. Pozitivne vrijednosti moraju se braniti javno, moraju biti u stanju konkurirati negativnim stremljenjima. U tom pogledu vrijedi pozivati se na primjere iz daleke prošlosti. U antičkoj Grčkoj, u uvjetima svojevrstne demokracije, govorništvo je bilo važan faktor u političkom životu. Danas, u uvjetima demokracije, koji imaju dodirnih točaka s antičkim, umijeće govora, to jest retorika, može se ponovo vratiti u središte pozornosti. Klasični svijet može nam i dan danas služiti kao hvaljevrijedan primjer o mogućnosti uporabe govorničkog umijeća u javnom životu, za poboljšanje sveukupne društvene debate i kao oslonac za promicanje istine, ili barem uvjeravanja u ispravnost vlastitih stavova.

U antičkim grčkim gradovima, koji su bili demokratski uređeni, onaj tko je želio aktivno sudjelovati u političkom životu svoga *polisa*, morao je biti izvrstan govornik. *U maloj demokratskoj državi gdje se sve obavlja riječju rječitost je u isti mah i mač i štit... njome čovjek može na glas izići više nego li vojničkim podvizima.*⁶ Da bi došli do zadovoljavajuće razine govorništva, slobodni građani morali su steći široko obrazovanje, a prije svega upoznati se s pravilima govorničke vještine. Iako je bio perjanica demokracije, Sokrat nije uvijek shvaćao važnost izučavanja retorike. U sklopu debate s učiteljem retorike Gorgijom, Sokrat kaže: *Što znače naše tvrdnje u svezi s retorikom. Kad se građani skupe na sastanak da bi izabrali liječnika, ili brodograditelje, ili koje druge djelatnike, hoće li tada pozvati govornika da im da svoj savjet? Nipošto, jer je jasno da na ovakvim izborima valja izabrati onoga koji je najsposobniji u svom poslu.*⁷ Na prvi pogled Sokratove opaske djeluju zdravorazumski, ali Gorgija ima isto svoje protuargumente: *Što se tiče brodogradilišta i*

⁵ Ibidem, str. 69.

⁶ Đurić, M., *Istorija helenske književnosti*, Beograd, 1972, str. 588.

⁷ Platon, *Protagora/Gorgija*, Kultura, Beograd, 1968, str. 86-87.

atenskih zidova i uređenja pristaništa, ti svakako dobro znaš da su oni dijelom bili sagrađeni na Temistoklov prijedlog, a dijelom i na Periklov prijedlog, a nikako po savjetu samih graditelja-djelatnika.⁸ Gorgija time zaključuje: *A kad je u pitanju neki izbor o kome si maloprije govorio, Sokrate, ti svakako vidiš da su baš retori oni koji savjetuju i pobjeđuju svojim prijedlozima.*⁹ Pred tim argumentima i sam Sokrat primoran je povući se korak natrag: *Tome se baš i čudim, Gorgija, i zato te već tako dugo ispitujem o tome u čemu je ova snaga retorike. Prema onome što vidim, ona mi izgleda kao nešto gotovo natprirodno i božansko.*¹⁰ Ako netko tko je postao spretan govornik, upozorava Gorgija, *tu svoju moć i spretnost zloupotrebljava, mislim da ne treba zato njegovog učitelja mrziti i tjerati iz domovine; jer, ovaj ga je naučio svojoj struci zato da se njome pristojno koristi, ali ju je učenik iskoristio u sasvim suprotnom smislu.*¹¹ Teze o beskorisnosti retorike odlučno je odbacio Aristotel: *Retorika je korisna jer je istinito i pravedno po svojoj naravi jače od svojih suprotnosti.*¹² Nema dvojbi, dakle, oko koristi retorike, koja je evidentno u funkciji istine a ne obmanjivanja. Pošto će se uvijek naći oni koji mogu zloupotrijebiti javni govor, najbolje je rješenje da i promicatelji pravde budu u stanju uvjerljivo predstavljati svoje argumente. Rada možemo zaista vjerovati da će dobro i toleranciju pobijediti u srazu sa zlom i netolerancijom.

Zaključak

Nastojanje da se načelo participacije poveže s načelom tolerancije i jednakosti predstavlja jedinstvenu formulu za političku integraciju i temelj je vrijednosti koje poznamo pod nazivom demokratskog građanstva. U skladu s tim promjenama, građanska država danas se shvaća kao politička zajednica utemeljena na ustavom i zakonima uređenim jednakim pravima i obvezama svojih građana, bez obzira na njihovo podrijetlo. U tim okvirima određuje se politički identitet pojedinca kao “jednoga među jednakima”, što omogućuje institucionalizaciju snošljivosti i solidarnosti, te usklađivanje privatnih i društvenih interesa. U tim je okvirima svakom građaninu zajamčeno pravo da zadovolji svoje interese u

⁸ Ibidem, str. 87.

⁹ Ibidem, str. 87.

¹⁰ Ibidem, str. 87.

¹¹ Ibidem, str. 89.

¹² Aristotel, *Retorika*, Naprijed, Zagreb, 1989, str. 4.

sklopu različitih etničkih, političkih, stručnih i drugih udruga, sve dotle dok time ne osporava građanska i politička prava drugih. Mogućnost slobodnog udruživanja radi zaštite svojih interesa, osobito glede samovoljnih odluka vlasti, postaje ključna odrednica građanskog, odnosno civilnog društva. Ono se određuje kao područje slobodnih udruga i zajednica građana koje stoje između građana i države, i koje pojedincu osiguravaju mogućnost izravne društvene participacije, inicijative, pregovaranja i dijaloga. Promjene u pravcu jačanja građanskih demokracija i stvaranja globalnoga građanskog društva novi su čimbenik promjena u području odgoja i obrazovanja. Od škole se sve više traži da kod učenika razvije građansku pismenost. To podrazumijeva razumijevanje ključnih pojmova demokracije i građanskog društva, razvoj intelektualnih i participativnih vještina te usvajanje građanskih vrлина koje će učeniku pomoći da misli i djeluje u korist svojih prava i interesa zajednice. Temeljna znanja uključuju vladavinu prava, predstavničku vlast, prava pojedinca, suverenost naroda, političku participaciju, građansko društvo i sl., te pitanja usklađivanja slobode s društvenim redom, zakona većine s pravima manjina, privatnih prava s javnim dobrom i sl. Razvojem intelektualnih vještina učenika se osposobljava da identificira, opiše i objasni ideje i pojave koje predstavljaju smetnju demokratskim procesima i građanskim slobodama. Građanske vrline ogledaju se u odgovornosti prema svojim pravima i pravima drugih i uključuju samodisciplinu, uljudnost, snošljivost, poštovanje vrijednosti i dostojanstva svake osobe, te spremnost da se na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini problemi rješavaju u skladu s načelima temeljnih ljudskih prava i sloboda.

Na teritoriju na kojem tradicionalno obitavaju etničke, jezične ili vjerske manjine, potrebno je razvijati obrazovni sustav koji će biti inspiriran načelima interkulturalnog dijaloga, u kojem će pluralnost zamijeniti jednoličnost. U situaciji realne dvojezičnosti učenika neminovno dolazi do miješanja jezičnih kodova. Sadašnja manjinska škola ne gleda blagonaklono na taj fenomen, nego nastoji ga spriječiti, zbog straha od negativnog utjecaja na proces učenja književnog manjinskog jezika. Međutim, u takvim situacijama bilo bi poželjno promijeniti način mišljenja i ne gledati sa prevelikom zabrinutošću na pojave koje su povijesno neminovne u područjima na kojima razne kulture i jezični kodovi su u doticaju. Sama povijest je dokazala da nekada najbolji nacionalni pisci su proistekli iz nekih situacija u kojima njihovo stvaralaštvo se

odvijalo u više jezika. I bilo je i onih koji u ispreplitanju jezika vidjeli bogatstvo za svoja djela a ne osiromašenje.

Ta interkulturalnost, međutim, ne smije se svesti na puku frazu. Naročito na području književnog stvaralaštva moguće je naći, prikazati e vrednovati suživot kultura i jezika. Takvih književnih primjera i na visokom nivou možemo naći u svim povijesnim razdobljima. U situaciji kad kod mnogih učenika postoji suživot u jednoj te istoj osobi više kulturnih svjetova i u školskim programima i praksi bilo bi poželjno naglasiti kako ova prožimanja nisu plod današnjice, nego su uvijek postojala, makar u modificiranim oblicima.

Bibliografija:

- Aristotel, *Retorika*, Naprijed, Zagreb, 1989.
- Đurić, M., *Istorija helenske književnosti*, Beograd, 1972.
- Fanon, F., *Toward the African Revolution*, Grove Press, New York, 1969.
- Fanon, F., *Black Skin, White Mask*, Grove Press, New York, 1967.
- Feher, I. M., *Ni neutralnost ni poricanje sebe, nego otvorenost*, u *O spoznajnom doprinosu stereotipa, u Kulturni stereotipi, koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*, Dubravka Oraić Tolić, Filozofski fakultet u Zagrebu – Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 2006.
- Platon, *Protogora/Gorgija*, Kultura, Beograd, 1968.

Summary: Education for democratic citizenship is a set of practices and activities for equipping young people and adults to play an active part in democratic life and exercise their rights and responsibilities in society. The education for democratic citizenship is a strategic field if we want a society based on knowledge as much as on a democratic culture. It is important the insertion of the education for democratic citizenship and of the human rights in the school programs. A strong commitment to democratic citizenship in a diverse society produce a strong commitment to the politics of difference, which in turn encourages people to seek a sympathetic understanding of different groups. A civic curriculum for democratic citizenship should include many elements. The curriculum overall must inculcate a "democratic consciousness," which is open to new ideas, critical and questioning. Educational systems has historical mission to eradicate, or at the very least, make relative the prejudices and negative conception.

Keywords: education, democratic citizenship, border, literature, school.